

ERFGOED BRUSSEL

N°011-012

SPECIAAL NUMMER - SEPTEMBER 2014

Open Monumentendagen

Brussels Hoofdstedelijk Gewest

**DOSSIER GESCHIEDENIS
EN HERINNERING**

PLUS

Internationaal Fotografisch
Experiment met Monumenten

EEN PUBLICATIE VAN BRUSSEL STEDELIJKE ONTWIKKELING

EEN HART VOOR DE OUDE STAD

CHARLES BULS,
CORNELIUS GURLITT
EN DE BEWARING VAN
STEDELIJK ERFGOED

MARNIX BEYEN

HOOFDDOCENT DEPARTEMENT GESCHIEDENIS,
UNIVERSITEIT VAN ANTWERPEN

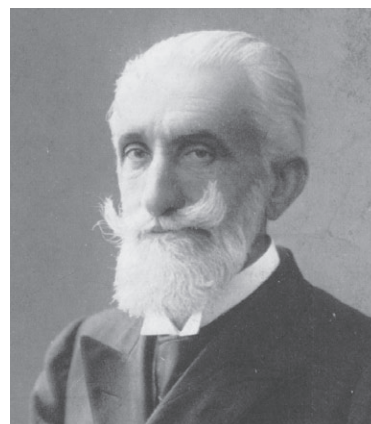
Huis De Sterre, hoek van de Grote Markt
en de Karel Bulsstraat in Brussel
(A. Ville de Goyet, 2014 © GOB).

IN DE VROEGE JAREN 1910 ONDERHIELD CHARLES BULS INTENSIEVE CONTACTEN MET DUITSE STEDENBOUWKUNDIGEN EN HISTORICI DIE ZIJN PASSIE VOOR HET ERFGOED VAN HISTORISCHE STEDEN DEELDEN. Buls vertaalde en publiceerde lezingen van zijn Duitse collega's en schreef lovende recensies over hun werk dat algemeen als vooruitstrevend werd beschouwd. Van Duitse kant werd Buls dan weer geloofd om de oplossingen die hij tijdens zijn ambtstermijn als Brussels burgemeester had gezocht voor het behoud van historische monumenten en de authenticiteit van de stad zonder haar evolutie in de weg te staan. Dit artikel gaat dieper in op deze boeiende uitwisseling, zeker in het licht van wat zou volgen.

'Die verduivelde Umlaut toch'. Zoiets moet de Brusselse liberale politicus, kunstliefhebber en erfgoedwerker Charles Buls (afb. 1) ongetwijfeld hebben gedacht toen hij begin december 1912 een brief ontving van de gerenommeerde Duitse architect en kunsthistoricus Josef Stübben.¹ "Monsieur le professeur Cornelius Gurlitt", zo had deze laatste daarin fijntjes opgemerkt, "*ne se nomme pas Gurlitt, mais simplement Gurlitt*". Hij had er bovendien aan toegevoegd dat deze umlautloze Gurlitt 'professeur (pas directeur)' was aan de Technische Hochschule van Dresden.² De foutjes waar Buls door Stübben op werd gewezen zijn inderdaad terug te vinden in een brochure die de gewezen Brusselse burgemeester aan de *Königlicher Geheimer Baurath* in Keulen had verstuurd. De foutjes zaten niet diep in de tekst of de voetnoten verborgen, maar verschenen al vanaf de cover en de eerste pagina. De brochure bestond immers uit een Franse vertaling van een lezing die Gurlitt in september 1911 had gehouden over het behoud van de kern van historische steden,

gevolgd door een korte tekst waarin Buls diezelfde materie specifiek voor Brussel aankaartte.³ Vooral eer zij tot een afzonderlijke brochure werden gebundeld, waren beide teksten onder dezelfde titel (en met dezelfde foutjes) in het moderne architectuurtijdschrift *Tekhné* verschenen.⁴ [afb. 2]

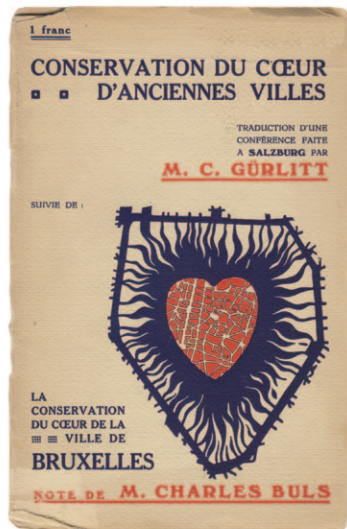
Stübben tilde overigens niet al te zwaar aan Buls' fouten. In de eerste plaats uitte hij immers zijn bewondering voor het door deze laatste gepresteerde werk: "*C'est vraiment étonnant que vous avez tout le temps et l'intérêt de suivre la littérature du monde et de faire des traductions superbes pour vos compatriotes.*"⁵ Dat Buls met de vertaling van Gurlitts brochure niet aan zijn proefstuk toe was, wist Stübben maar al te goed. Een lezing die hijzelf in 1893 in Chicago had gehouden en waarin hij de kern had weergegeven van zijn tweedelige trendsettende werk *Der Städtebau* (1890), was al in 1895 door Buls – die toen nog burgemeester van Brussel was – gepubliceerd onder de titel *La construction des villes*.

Afb. 1

Portret van Charles Buls (© SAB).

In het voorwoord tot die brochure beschreef Buls hoe hij ertoe gekomen was Stübbens tekst te vertalen. Toen hij kort voor het congres in Chicago zijn eigen *Esthétique des Villes* had gepubliceerd, was hij niet op de hoogte geweest van buitenlandse studies over dezelfde materie.⁶ Maar, zo voegde hij er meteen aan toe, "*ayant expérimenté de longue date l'amplitude de la science allemande, nous eussions été bien étonnés de ne pas rencontrer chez nos voisins quelle étude sur la même question?*" Hoe gerechtvaardigd die veronderstelling was, bleek pas toen hij kort

Afb. 2

GÜRLITT, C., *Conservation du cœur d'anciennes villes*. Titelpagina (privéverzameling).

Afb. 3a

Gedenkplaat voor Josef Stübben (1845-1936), de schepper van de nieuwe stad, op de Hahnentorburg in Keulen (http://nl.wikipedia.org/wiki/Hermann-Josef_St%C3%BCbben).

na de verschijning ervan een lovende recensie van zijn brochure in *Die Kölnische Zeitung* onder ogen kreeg. “[D]u même coup”, zo vervolgde Buls, “nous apprîmes que l’auteur de l’article, M.J. Stübben, échevin des travaux publics de Cologne, avait publié dans le *Handbuch der Architektur, un gros volume de 561 pages, intitulé: Der Stadtebau* [sic – weer die Umlaut...].” (afb. 3a en 3b) Hij kocht het en vond zijn droom erin verwezenlijkt: “une étude complète et méthodique de tout ce qui a rapport à la construction des villes.”⁸

Nog voor hij de Brusselse burgemeester een exemplaar van zijn recensie had kunnen toesturen, had Stübben van Buls al een enthousiaste brief over zijn *magnum opus* ontvangen.⁹ Dat hele werk vertalen was voor Buls een onmogelijke opdracht, maar de verkorte versie wilde hij het Franstalige publiek niet onthouden. Zoals vele van zijn liberale tijdgenoten zag hij het immers als een missie de door hen superieur gewaande Duitse cultuur ook onder de grotendeels op Frankrijk gerichte Belgische elite bekend te maken.¹⁰

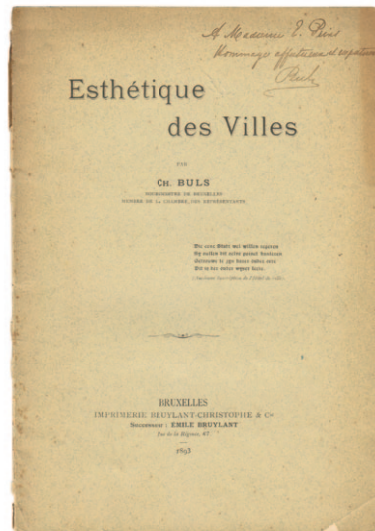
Toch waren de intense contacten die beide heren ook gedurende de daaropvolgende jaren zouden onderhouden niet gedomineerd door een eenzijdige bewondering van Buls voor al wat Duits was. Al in zijn eerste brief benadrukte Stübben, die nog cursussen stedenbouw in Luik had gevolgd, hoezeer hij door de Belgische wetenschap was beïnvloed en tijdens latere contacten zou hij Buls meer dan eens om raad vragen in verband met urbanistische kwesties.¹¹ Buls van zijn kant benadrukte in de inleiding van *La construction des villes* dat hij niet tegenover alle aspecten van de Duitse bouwcultuur even positief stond. “Nous serions désolés”, zo benadrukte hij, “de voir nos architectes imiter les constructions de mauvais goût, avec leur décoration boursouflée en ciment, dont les architectes allemands déparent les nouvelles rues de Berlin, de Magdebourg, de Hanovre et de Cologne, comme nous l’avons constaté, à regret, dans un voyage récent.”¹² Vermoedelijk verwees Buls naar de *Jugendstilarchitectuur*, die in deze periode in Duitse steden aan populariteit won.

Het is niet onmogelijk dat Buls deze positieve ervaring met Stübben als een aanmoediging heeft beschouwd om zijn *Esthétique des villes* (afb. 4) ook naar andere Duitse specialisten te sturen. En ook nu kreeg hij heel wat positieve reacties, die duidelijk maken dat Duitsland niet zonder meer als gidsland gold. Paul Clemen, die als provinciale conservator het erfgoedbeleid in de Rijnprovincie uitzette, benadrukte bijvoorbeeld dat hij in Buls’ tekst ‘waardevolle aansporingen en vingerwijzingen’ had gevonden. Dat het niet alleen maar om flatterende woorden ging, maakte hij duidelijk door de concrete hoop uit te drukken “dass wir bei einer der grössten Aufgaben, die augenblicklich den Organen der staatlichen Denkmalpflege in den Rheinlanden zugefallen ist, der Freilegung der Porta Nigra zu Trier, auch den von Ihnen aufgestellten Grundsätze gerecht werden können.” (afb. 5) In algemenere zin drukte Clemen zijn overtuiging uit dat “In Fragen der Erhaltung und Wiederherstellung von alten Kunstdenkmälern haben wir Deutsche zur Zeit noch ebenso viel von Belgien und Frankreich

Afb. 3b

De Hahnenortburg, een van de twaalf monumentale poorten die toegang geven tot de stad Keulen, gebouwd in de 13de eeuw en in 1889 door J. Stübgen gerestaureerd (<http://de.wikipedia.org/wiki/Hahnenortburg>).

Afb. 4

BULS, Ch., *L'esthétique des villes*. Omslag (privéverzameling).

zu lernen, wie bei der Schöpfung, Einrichtung und Ausgestaltung von Museen."¹³

Het wekt derhalve weinig verwondering dat *Esthétique des villes* al snel ook in een Duitse vertaling verscheen. Niet snel genoeg volgens de vertaler, Phil. Schäfer, die tegenover Buls uitvoerig motiveerde waarom hij er twee jaar over had gedaan.¹⁴ Maar in het voorwoord bij de vertaling spaarde hij de lof voor de Brusselse burgemeester niet. "Wie jede Stadt ihr Aufblühen den Männern verdankt, die planmässig und einsichtsvoll ihre Geschichte leiten, so verdankt auch die Stadt Brüssel den in den letzten Jahrzehnten genommenen gewaltigen Aufschwung in erster Linie der Initiative ihres thatkräftigen, kunstbegeisterten Bürgermeisters". En ook voor Schäfer was het duidelijk dat de door Buls verdedigde inzichten, ook al waren ze in de eerste plaats met het oog op Brussel ontwikkeld, "sich auf jede Stadt im gleichen Masse anwenden lassen".¹⁵ Voor de Duitse behouders van het onroerend erfgoed was de Brusselse burgemeester tijdens het

laatste decennium van de negentiende eeuw een lichtend voorbeeld.

DE SPREIDSTAND VAN EEN KUNSTMINNENDE BURGEMEESTER

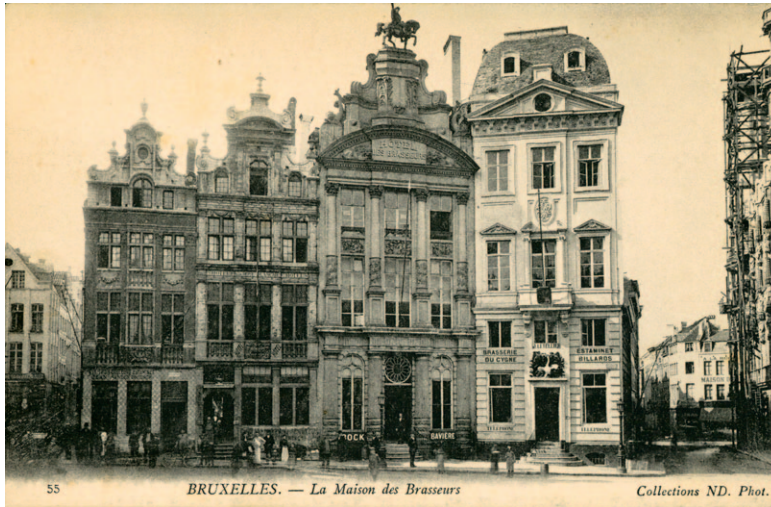
De bewondering van de Duitse monumentenzorgers voor Buls was vooral gestoeld op zijn verwezenlijkingen als burgemeester van Brussel. Tijdens de twee decennia waarin hij dit ambt uitoefende, werd hij geconfronteerd met de snelle transformaties die deze stad doormaakte onder invloed van onder meer het toemennende verkeer en de door Leopold II gevoerde prestigepolitiek. Als kunstliefhebber en ambachtsman – hij was net zoals zijn vader opgeleid als goudsmid – begreep Buls dat deze moderniserende ingrepen heel wat stedelijke schoonheid zouden doen teloorgaan en dat zij bovendien de Brusselaars van hun stad zouden doen vervreemden. Tegelijk profileerde hij zich echter als een progressieve liberaal die zich ten dienste wilde stellen van de vooruitgang.

De zoektocht naar oplossingen voor deze spanning tussen moderniteit en behoud beheerste Buls' burgemeesterschap. Het meest iconische voorbeeld van deze zoektocht was ongetwijfeld de manier waarop hij voor de heropbouw van het gildehuis *De Sterre* op de Grote Markt zorgde. Dit gildehuis was in 1852 afgebroken om de Grote Markt beter te ontsluiten. Aangezien deze ingreep haaks stond op Buls' voornemen om het centrale plein van de stad in zijn oude glorie te herstellen, bepleitte hij een historisch getrouwe wederopbouw. Om tegemoet te komen aan de eisen van de moderne stond hij echter toe dat onderaan het huis een arcade werd aangebracht (zie afb. pagina 44). Deze arcade werd voorbehouden aan voetgangers, zodat het andere verkeer vrij kon circuleren in het open gedeelte van de straat. (afb. 6a en 6b) Niet toevallig werd uitgerekend deze straat aan het einde van Buls' ambtstermijn naar hem genoemd en werd onder de arcade een plaquette voor hem aangebracht door 'de erkentelijke kunstenaars'. Indien de restauratie van de Grote Markt ongetwijfeld

Afb. 5

De Porta Nigra in Trier
(1911 © Deutsche Fotothek).

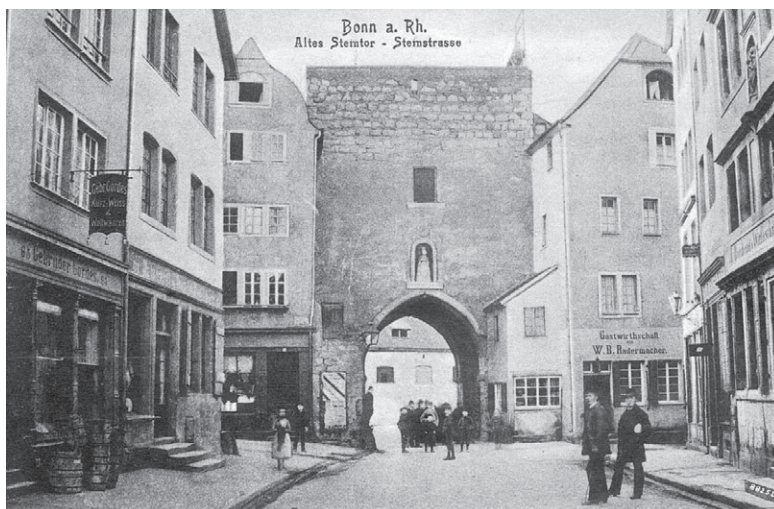
Afb. 6a

Huis *De Sterre* vóór zijn heropbouw. Oude prentkaart (verz. Belfius Bank- Académie royale de Belgique © ARB-GOB)

Fig. 6b

Monument voor Charles Buls onder de arcade van huis *De Sterre*. Detail (A. Ville de Goyet, 2014 © GOB).

Afb. 7

De *Sternstor* op zijn oorspronkelijke locatie, gezien van de Sternstraße, Bonn (ca. 1898) (http://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Sternstra%C3%9F_Fe_Bonn.jpg).

als Buls' grootste succes kan worden aangeduid, dan moet de heraanleg van de Kunstberg als zijn belangrijkste nederlaag worden beschouwd. Vrijwel vanaf het begin van zijn burgemeesterschap verzette hij zich tegen de plannen van Leopold II om als verbinding tussen de boven- en de benedenstad een megalomaan bouwproject uit te werken. Buls bepleitte ook voor dit deel van de stad een organische heraanleg, die nauw diende aan te sluiten bij de bestaande historische tradities. Dit meningsverschil leidde uiteindelijk in 1899 tot Buls' ostentatieve ontslag als burgemeester.

Vanuit zijn streven moderniteit en traditie met elkaar te verzoenen, hechtte Buls in de loop van zijn burgemeesterschap steeds meer belang aan de 'vrijmaking van oude monumenten'. Vooral na het einde van zijn politieke carrière zou hij hierover uitgebreid publiceren en werd zijn advies geregeld ingeroepen door erfgoedwerkers en stadsplanners in andere steden.¹⁶ Niet de oude monumenten zelf stoorden volgens hem het verkeer in de binnenstad, maar

wel de artistiek en historisch betekenisloze en vanuit hygiënisch oogpunt onaanvaardbare huizen die er in de loop van de eeuwen tegenaan waren gebouwd. Zeker wanneer deze huizen bovendien het zicht op de monumenten belemmerden, dienden zij in de mate van het mogelijke te worden afgebroken. Soms echter bepleitte Buls integendeel de constructie van nieuwe huizen in een stijl die in harmonie zou zijn met het aanpalende historische monument.

Dat Paul Clemen naar zijn inzichten verwees, had veel te maken met het protest dat deze vanuit de Trierse bevolking ondervond tegen de verdere vrijmaking van de Porta Nigra. Deze was al tijdens en kort na de napoleontische periode grotendeels ontdaan van de Sint-Simeonskerk die zich er sinds de elfde eeuw in en rondom had gevestigd. Maar een deel van het aanpalende klooster was blijven staan. Clemens poging om de noordvleugel hiervan af te breken om ruimte te maken voor een brede laan, strandde echter vanwege een burgerinitiatief dat in 1894 – het jaar van zijn brief aan Buls – een hoogtepunt

kende.¹⁷ Dat Buls' inzichten in deze belangrijke strijd als voorbeeld werden beschouwd, toont wel aan hoe invloedrijk zij waren in de wereld van de Duitse monumentenzorgers.

DE GRENZEN VAN EEN INTELLECTUELE VRIENDSCHAP: BULS EN GURLITT

Indien Buls door verschillende Duitse stedenbouwkundigen en monumentenzorgers als een autoriteit werd beschouwd, dan bleef het omgekeerde evengoed gelden. De brochure die Buls in 1903 – dus vier jaar na het einde van zijn burgemeesterschap – liet verschijnen onder de titel *La restauration de monuments*, ving aan met een citaat uit Clemens *Die Denkmalpflege in der Rheinprovinz*, en om de potentiële conflicten tussen 'l'Etat conservateur et la commune dévastatrice' op dat vlak te illustreren, verwees hij naar een studie van Stübgen over de *Sternstor* in Bonn.¹⁸ (afb. 7) Aangezien deze middeleeuwse poort het moderne verkeer belemmerde, bepleitten de handelaars en het gemeentebestuur dat zij zou worden afgebroken. Onder druk van kunstenaars en architecten ijverde de Pruisische overheid daarentegen voor het behoud. Mee onder invloed van Stübgen, die een soortgelijke koorddans uitvoerde als Buls, werd geopteerd voor een compromis: de *Sternstor* werd afgebroken, maar enkele tientallen meter verderop grotendeels heropgebouwd.¹⁹

Als vanzelfsprekend kreeg deze laatste ook van deze nieuwste studie van Buls een exemplaar toegestuurd. Hij raadde zijn Brusselse *brother in arms* aan de brochure ook aan een aantal andere Duitse collega's te bezorgen. Onder de namen die hij bij deze gelegenheid noemde, bevond zich ook die van Cornelius Gurlitt (afb. 8), die hij kortweg als 'architect in Dresden'

bestempelde.²⁰ Hoewel dit etiket vaak op Gurlitt werd geplakt, was hij eigenlijk geen architect, maar een gerenommeerde autodidact in de kunst- en architectuurgeschiedenis.²¹ Hij had vooral naam gemaakt als kenner van de barok- en rocokokunst waarvoor Dresden zo bekend was, maar vanuit die expertise was hij zich ook sterk gaan toelagen op vraagstukken van de monumentenzorg en de stadsvernieuwing.²² Al in 1885 had hij in *Die Deutsche Bauzeitung* kritisch stelling ingenomen tegenover de geplande transformatie van de stad Dresden en vanaf zijn aanstelling aan de *Technische Universität* van die stad ontwikkelde hij zich tot wat hijzelf de 'vader van de Saksische monumentenzorg' noemde. Officieel werd hij nooit *Landeskonservator* zoals Clemens dat voor het Rijnland was, maar officieus nam hij die positie wel waar. Dit deed hij zowel door organisatorische activiteiten te ontplooiën als door wetenschappelijke bijdragen te publiceren. Daarbij ruimde hij vanaf de laatste jaren van de negentiende eeuw ook steeds nadrukkelijker plaats in voor stedenbouwkundige vraagstukken.²³

Afb. 8

Portret van Cornelius Gurlitt uit 1915
(© Deutsche Fotothek).

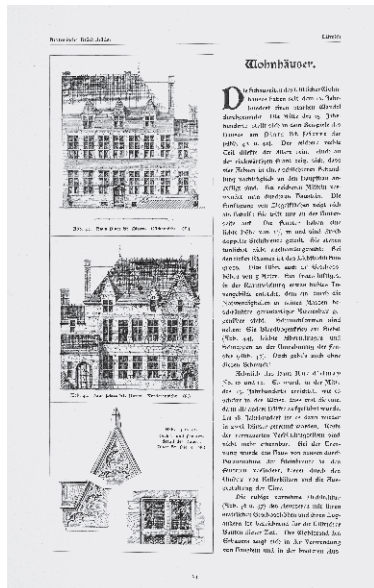

Voor zijn inzichten op dit vlak kreeg hij al in 1899 waardering van de Oostenrijkse urbanist Camillo Sitte, die op dit vlak internationaal als autoriteit gold.²⁴ Het was dus niet verwonderlijk dat de naam Gurlitt verscheen op het lijstje met experts dat Stübgen aan Buls bezorgde.

Of Buls zijn brochure effectief naar Gurlitt verstuurde, is onduidelijk. Wel is zeker dat hij zich al meteen toelagde op de studie van diens oeuvre. Het opstel over *Deutsche Städtebau*, dat Gurlitt in datzelfde jaar 1903 publiceerde in een bundel die verscheen naar aanleiding van de eerste Duitse stadstentoonstelling in Dresden, werd door Buls voorzien van een vrijwel volledige vertaling in de marge.²⁵ Een jaar later suggereerde hij de lectuur van Gurlitts recentste studie, *Über Baukunst*, aan de Amerikaanse kunsthistoricus Milo Roy Maltbie naar aanleiding van het rapport dat deze onder de titel *Civic Art in Northern America* had geschreven voor de kunstcommissie van de stad New York. Met het werk van Gurlitt wilde Buls hoogstwaarschijnlijk een tegengif aanbieden tegen de Amerikaanse stedenbouwkundige ideeën en praktijken, die hij maar zeer matig kon appreciëren. "*Vous vous imaginez trop en Amérique*", zo liet hij in diezelfde brief aan Maltbie weten, "*que lorsque vous avez construit the most somptuous monument in the world vous avez fait une chose digne de l'admiration des gens de goût*".²⁶ Of zij nu door de Belgische vorst dan wel door de Amerikaanse 'geest' werd gestimuleerd, grootheidswaan was voor Buls altijd een van de grootste vijanden van de stedenbouw en de monumentenzorg. In de strijd die hij ertegen voerde, zocht hij een bondgenoot in Gurlitt. Ook de visie die Buls tijdens het eerste decennium van de twintigste eeuw over de vrijmaking van historische monumenten ontwikkelde (cfr. supra), werd sterk geïnspireerd door de inzichten

van zijn geestesverwant uit Dresden. Omgekeerd ontwikkelde Gurlitt in de jaren na zijn eerste contact met Buls (al is het niet duidelijk of het ook *vanwege* dit contact gebeurde) een interesse in Belgische steden. Al in 1906 publiceerde hij in de reeks *Historische Städtebilder* (afb. 9) een rijk geïllustreerd werk over Luik en in 1912 zou hij een soortgelijk salontafelboek over Brugge laten verschijnen.²⁷

Toen Buls in 1910 een uitgebreide reis door Duitsland maakte, lag het voor de hand dat hij in Dresden Gurlitt opzocht. Blijkens het nota-boekje dat Buls over deze reis bijhield, leidde Gurlitt hem op 11 juni met de wagen rond in zijn stad, en hielden ze bij enkele opmerkelijke moderne monumenten halt.²⁸ Vooral bij de tussen 1903 en 1905 in *Reformstijl* opgetrokken *Christuskirche* (afb. 10) – die tot vandaag bekend staat als de eerste 'moderne', niet historiserende kerk van Duitsland – bleek dat Buls en Gurlitt er niet altijd gelijklopende ideeën op nahielden.²⁹ Tot zijn verbazing stelde Buls vast dat zijn gewaardeerde gesprekspartner dezelfde cynische visie te kennen gaf die eerder dat jaar ook door de Duitse commissaris van de Brusselsese wereldtentoonstelling was uitgesproken: "*Nous autres Allemands n[ous] étions fatigués de reproduire constamment des styles anciens et ces imitations étaient inférieures à celles des Français, n[ous] ne pouvions soutenir leur concurrence sur les marchés du monde. Maintenant, n[ous] avons conquis le marché américain et le marché russe!*"³⁰ Gurlitt verwees hiermee naar het grote succes van de *Jugendstil-architectuur* in Rusland en de Verenigde Staten. Toen Buls daarop verontwaardigd '*Des Barbares!*' had uitgeroepen en zijn verbazing erover had uitgedrukt dat '*une question de gros sous et non une question d'esthétique*' deze keuze bepaalde, had Gurlitt laconiek geantwoord: '*Ah! Cela a son importance.*'

Afb. 9
Historische Städtebilder, een rijk geïllustreerd werk over Luik van Gurlitt. Uittreksels (© KBR).

Afb. 10
Christuskirche, kerk in Jugendstil [arch. Rudolf Shilling en Julius Graebner, 1903 en 1905], Dresden (© Deutsche Fotothek).

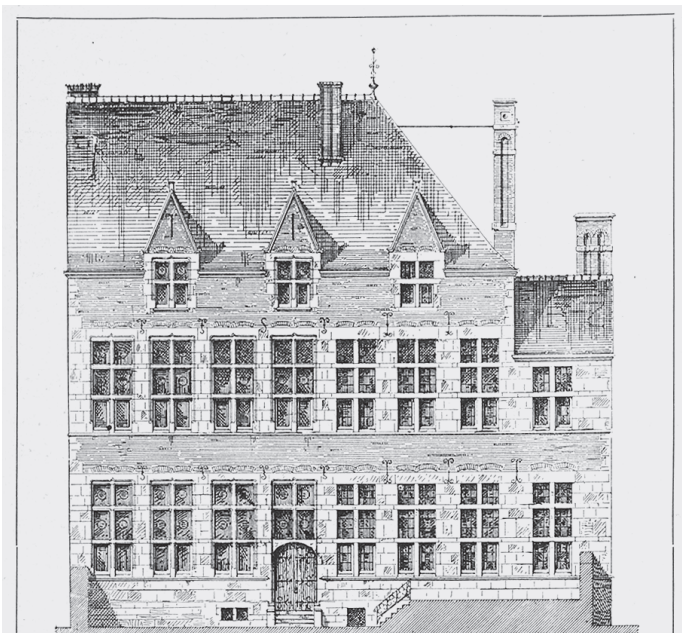
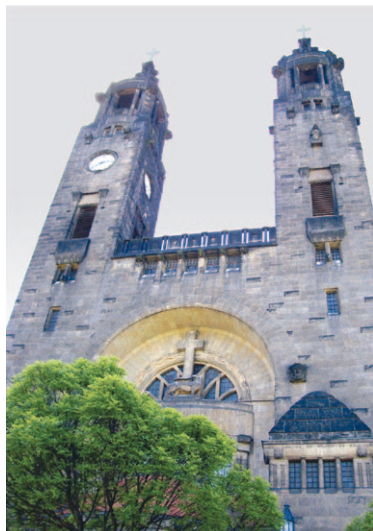

Abb. 42. Haus Place St. Pierre. Rückansicht. (f.)

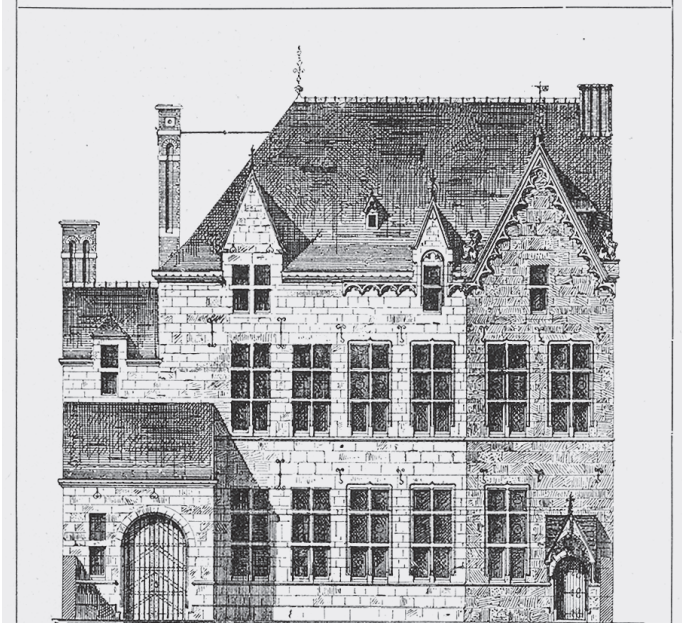

Abb. 43. Haus Place St. Pierre. Vorderansicht. (f.)

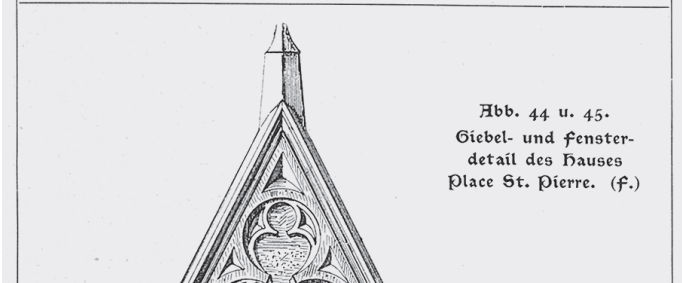
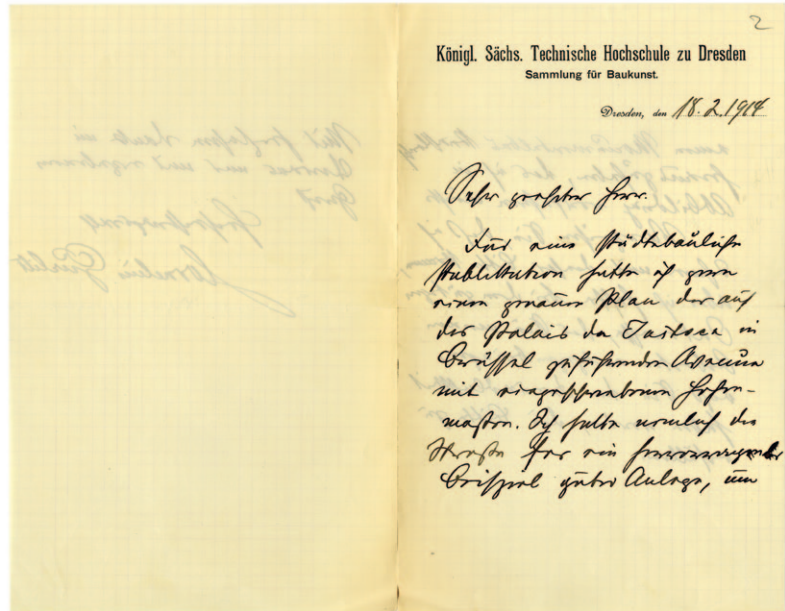

Abb. 44 u. 45. Giebel- und fensterdetail des Hauses Place St. Pierre. (f.)

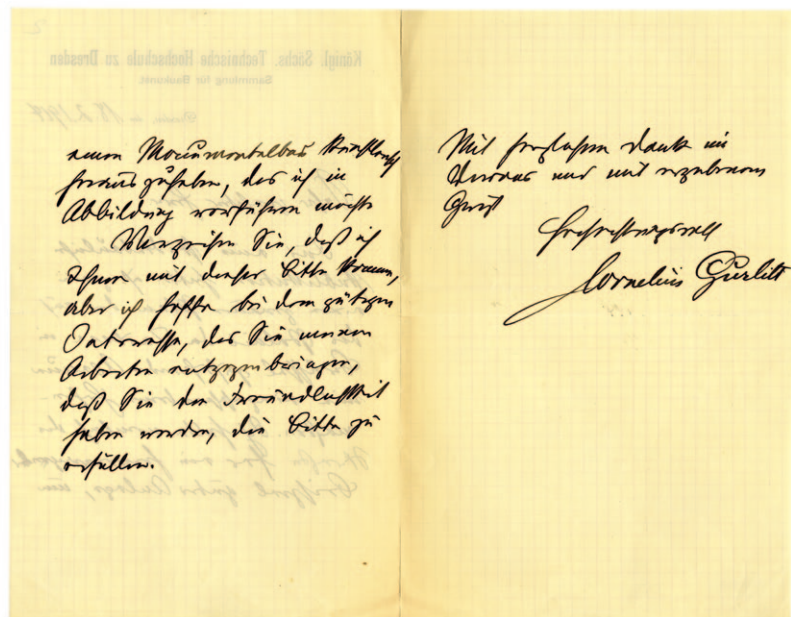
Vervolgens was het gesprek verschoven naar de louter artistieke aspecten. Buls had toegegeven dat de kerk over 'de *qualités originales*' beschikte, terwijl omgekeerd Gurlitt de tekorten niet had ontkend. Maar deze zouden geleidelijk aan worden gecorrigeerd, en bovendien zou men onvermijdelijk gewend raken aan de nieuwe stijl.

Het is weinig waarschijnlijk dat Buls zich op dat ogenblik door Gurlitts argumenten liet overtuigen. Dat hij niettemin veel respect voor zijn collega uit Dresden behield, bleek uit de bijdragen in *Tekhné* waarnaar bij het begin van dit artikel werd verwezen. Als voorzitter van de *Commission du Tracé des Villes*, een orgaan dat was opgericht in de schoot van de *Société Centrale d'Architecture de Belgique*, had hij in Salzburg een conferentie voor de bescherming van monumenten en wijken bijgewoond. Daar had hij van Cornelius Gurlitt de toestemming gekregen om de tekst van de lezing die hij er had gehouden te vertalen en te publiceren. Dat Buls dit met zoveel gretigheid deed, had misschien wel iets te maken met de lof die hemzelf erin te beurt viel. "Heureuses les villes", aldus Gurlitt, "à la tête desquelles se trouvait, au moment propice, l'homme de la situation. Un homme qui possédait l'intelligence de conserver certains quartiers dans leur ancien état, heureuse entre toutes, Bruxelles, où Charles Buls a su conserver, la Grand'Place [...]".³¹ Toch was het ongetwijfeld niet alleen uit ijdelheid dat Buls precies deze tekst publiceerde. De ideeën die Gurlitt erin verwoordde, beantwoordden immers volledig aan die van hemzelf. Hij legde erin uit hoe door een aantal heel praktische maatregelen de oude historische stadskernen konden bewaard blijven zonder dat zij de band met het moderne leven verloren. Cruciaal daarbij was volgens Gurlitt dat de naleving van politieverordeningen efficiënt en systematisch moest worden afgedwongen. Alleen zo kon

Afb. 11a en 11b

Brief die Gurlitt schreef aan Buls op 18 februari 1914 (© SAB, fonds Buls, 22).

ervoor worden gezorgd dat zelfs in smalle straten het autoverkeer vlot doorgang kon blijven vinden en vrachtwagens de winkels konden blijven bevoorraden. Anderzijds, aldus Gurlitt, diende het openbaar vervoer zoveel mogelijk rond de historische kern te worden geleid, met haltes op wandelafstand van die kern. Nog nadat hij de toelating had gegeven

om de tekst te publiceren, liet Gurlitt aan Buls weten dat er bovendien strenge hygiënische eisen dienden te worden gesteld om te beletten dat de beschermde historische huizen zouden worden ingepalmd door de 'lagere klassen'.³² Al deze maatregelen dienden ertoe bij te dragen dat de historische kern het kloppende hart van (minstens een deel van) de stad

kon blijven zonder zijn eigenheid en authenticiteit te verliezen.

Ook tijdens de daaropvolgende jaren bleven de contacten tussen de twee heren hartelijk, zonder ooit echt formeel te worden. Toen Gurlitt op 18 februari 1914 een brief naar Buls verstuurde (afb. 11a en 11b), schreef hij hem aan als *Sehr geehrter Herr*. In het antwoord dat hij van Buls ontving, werd hij aangesproken als *‘Cher et honoré Monsieur le Professeur,’* en kreeg hij de verzekering dat zijn Brusselse aanspreekpunt hem met plezier de dienst zou bewijzen waarom hij had gevraagd. De precieze aard van dit verzoek was behoorlijk enigmatisch. ‘Voor een urbanistische studie’ vroeg Gurlitt een nauwgezet plan van de buurt van het Justitiepaleis in Brussel, met uitleg over de verschillende straten die erop uitliepen, hun breedte en hun niveauverschillen. Buls ging ijverig aan het werk om op de vraag te kunnen antwoorden. Hij won de nodige informatie in bij de bevoegde stadsdiensten en voegde bij de brief die hij naar Gurlitt verstuurde – of toch minstens bij het klad ervan – een gedetailleerd plan van de Regentschapsstraat en de aanpalende wegen.³³

CULTURELE FLAMENPOLITIK

Het latere oeuvre van Gurlitt geeft geen antwoord op de vraag waarvoor hij deze informatie precies zou hebben gebruikt. In het licht van de verdere geschiedenis krijgt zijn verzoek op zijn minst iets ironisch. Nauwelijks een half jaar later zouden uitgerend in de buurt van het Justitiepaleis heel wat herenhuisen worden opgeëist voor de huisvesting van de bezettende overheid in België. Het is ongetwijfeld te ver gezocht om te veronderstellen dat Gurlitts verzoek deze demarche mee hielp voorbereiden, maar in de loop van de Eerste Wereldoorlog zou hij wel zijdelings

bij het bezettingsbestuur betrokken raken. Buls moest hier geen getuige meer van zijn, aangezien hij minder dan een maand voor de Duitse inval op 76-jarige leeftijd overleed. Indien hij Gurlitts oorlogsactiviteiten wel zou hebben gadeslagen, zou hij ongetwijfeld vaak hebben moeten terugdenken aan hun gesprek in Dresden tijdens die zomerdag van 1910. Ook tijdens de oorlogsjaren combineerde de Duitse kunsthistoricus immers een grote beschermingsijver met pleidooien voor verandering en verjonging. Anders dan tevoren ging het nu echter niet meer louter om stilistische kwesties.

Concreet reisde Gurlitt in augustus 1915 voor enkele maanden af naar België³⁴, waar hij samen met Paul Clemen (die intussen verantwoordelijk was geworden voor de kunstbescherming in de bezette westelijke gebieden) een prestigieuze architectuurhistorische studie schreef over cisterciënzerkloosters in België (afb. 12a en 12b).³⁵ Uit de inleiding tot dit boek bleek dat het er was gekomen in opdracht van de Duitse gouverneur-generaal in bezet België, Freiherr Moritz von Bissing. In diezelfde inleiding maakten Clemen en Gurlitt ook duidelijk waarom Von Bissing en zichzelf zoveel belang aan deze middeleeuwse gebouwen hechtten. Te midden van de internationale verontwaardiging over de vernieling van de Leuvense universiteitsbibliotheek en de kathedraal van Reims boden zij hen immers een gelegenheid om te tonen dat niet Duitsland, maar wel Frankrijk de grote vernielers van cultuurgoederen in de Zuidelijke Nederlanden was geweest. Verschillende abdijen – en in de eerste plaats de prestigieuze abdi van Orval – waren immers verwoest door de Franse revolutionairen, en nu noemden Gurlitt en Clemen het de taak van het *Generalgouvernement* om “bij te dragen tot het behoud en de roem van de kostbare overblijfselen die de vernieling

hebben overleefd.”³⁶ Om dat punt te illustreren hadden zij kunnen wijzen op steun die het *Generalgouvernement* aan de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen bood voor de restauratiewerken aan de abdi van Orval.³⁷ Over het algemeen echter waren de reële inspanningen van de Duitse bezettingsoverheid voor de bescherming van het Belgische culturele erfgoed miniem. Cultuurbescherming was voor haar eerder een propagandistisch vertoog dan een concrete praktijk.

Nog tijdens hetzelfde jaar gaf Gurlitt zijn visie op cultuurbehoud ook in meer algemene zin een plaats in de Duitse cultuurpropaganda. Zijn brochure *Der Schutz der Kunstdenkmäler im Kriege* was er vooral op gericht te tonen dat Frankrijk, een land dat voor de oorlog vooraan had gestaan in de juridische bescherming van artistieke monumenten, tijdens de oorlog in de concrete organisatie van de monumentenzorg schromelijk tekort had geschoten. De grote verwoestingen waren volgens Gurlitt immers niet de schuld van het Duitse leger, maar wel van het ontbreken van beschermende maatregelen door de Franse overheid. De Duitse monumentenzorg daarentegen legde zich er wel op toe *‘de bedreigde monumenten deze vorm van bescherming te bieden.’*³⁸ Om zijn visie over monumentenzorg kracht bij te zetten benadrukte Gurlitt dat zij was neergeschreven *“von einem Manne, der in jungen Jahren Soldat, Krieger von 1870/71 war, seine Lebensaufgabe aber anfangs als Architect im Bauen, später hauptsächlich in der Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler suchte, also im Kampf gegen die zerstörenden Elemente.”*³⁹ De continuïteit met de Frans-Pruisische oorlog reikte echter veel verder dan het gemeenschappelijke element strijd en ook verder dan de anti-Franse ressentimenten die uit deze brochure spraken. Uit een andere brochure,

die hij een jaar eerder onder de titel *Von deutscher Art und deutscher Kunst* had gepubliceerd, was immers gebleken dat hij ook actief deelnam aan de sinds de Duitse eenmaking koortsig geworden zoektocht naar de eigenheid en de afbakening van de Duitse identiteit. Voor Gurlitt kon er geen twijfel over bestaan dat deze niet alleen in het verleden mochten worden gezocht: *“Deutsch ist nicht die Kunst von gestern, sondern die von Morgen [...]. Sie soll Ausdruck unseres Volkes und seines Lebens in unserer Zeit sein, das heisst der Zeit seiner grössten Blühe.”* Loutere liefde voor het overgeleverde erfgoed volstond dus niet voor de verdediging van de Duitse natie. Gurlitt verkondigde daarbij uitdrukkelijk dat dit volgens hem ook gold op het vlak van de stedenbouw: *“Deutscher Städtebau ist der, der sich der Aufgabe bewusst ist, die Stätte für deutsche Siedlung zu bereiten, der sich erfüllt mit dem grossen Gedanken, der Menge eine Heimat zu schaffen, die Liebe zu dieser zu erwecken.”*⁴⁰

Zelfs tot hier had Buls zijn collega ongetwijfeld kunnen volgen. Al in 1903 had hij aan Lucien Solvay, de toenmalige hoofdredacteur van de Brusselse krant *Le Soir*, geschreven: *“Je me trouve souvent accusé de vouloir immobiliser l’art parce que j’engage nos artistes à être de leur race et de leur pays, alors que je demande simplement qu’ils développent et interprètent, dans un sens moderne, les formes d’art employés par nos pères.”*⁴¹ Hij had daarbij grotendeels dezelfde ‘vaderen’ op het oog gehad als Gurlitt. *“Nous Germains”*, zo had hij al in 1868 betoogd, *“nous ne devons point passer sous les fourches caudines de l’art grec et de l’art romain. Nos ancêtres, qui ont produit ces cathédrales et ces hôtels de ville [...], s’étaient-ils inspirés des Grecs et des Romains? Non.”*⁴² Ook later zou hij zijn pleidooien voor de neo-Vlaamse renaissance blijven baseren op verwijzingen naar de Germaanse

Afb. 12a

Vanaf 1915 bezochten Duitse kunsthistorici en architecten de oude abdij, wellicht op aanbevelen van Gurlitt (CLEMEN, P. en GURLITT, C., *Die Klosterbauten der Zisterzienser in Belgien*, Berlin, pl. 1, 1916) (© KBR).

voorgeschiedenis. Ongetwijfeld sterk geïnspireerd door zijn schoonbroer Léon Vanderkindere, die het onderscheid tussen Walen en Vlamingen raciaal trachtte te onderbouwen⁴³, benadrukte Buls dat het zinloos was te spreken van één Belgische kunst. Maar net zoals bij Vanderkindere sloot deze sterke nadruk op de etnische dualiteit van het land een vurig Belgisch patriotisme niet uit.

Uiterekend daar situeerde zich meteen ook het belangrijkste onderscheid tussen Buls en Gurlitt. Een jaar na zijn verblijf in België publiceerde deze laatste een brochure over *Die Zukunft Belgiens*. Hoewel hij er nadrukkelijk in beweerde geen

pangermanist te zijn, was het voor hem niettemin vanzelfsprekend dat de Vlamingen een *Volksgruppe* vormden binnen het Duitse *Gesamtvolk*. Even onomstotelijk stond voor hem vast dat de oorlog die aan de gang was het overleven van dat grote volk moesten helpen veilig te stellen. De tegennatuurlijke, alleen de belangen van Frankrijk dienende Belgische staatsconstructie kon vanuit dat perspectief onmogelijk blijven bestaan. In de plaats daarvan moest enerzijds een semi-onafhankelijke Vlaamse staat komen – die geen afgevaardigden naar de Rijksdag zou sturen, maar wel een deel van zijn soevereiniteit aan het Duitse Rijk zou afstaan – en anderzijds een Waals

Reichsland, waar de Duitse Keizer zijn soevereiniteit zou uitoefenen met behulp van een stadhouder die over volmachten zou beschikken.⁴⁴ Of Gurlitt deze ideeën in opdracht van het *Generalgouvernement* neerschreef is niet duidelijk en ook over het lezerspubliek ervan blijven we in het ongewisse. Niettemin speelde het memorandum onvermijdelijk in de kaart van de *Flamenpolitik* die door de Duitse overheid werd gevoerd.

ONTAARDING ALS VIJAND

Over Brussel schreef Gurlitt in zijn hele memorandum geen woord. Paradoxaal genoeg kan zijn vroegere contact met de gewezen Brusselse burgemeester deze verwaarlozing van de hoofdstad in de hand hebben gewerkt. Buls had het altijd vanzelfsprekend gevonden dat Brussel in cultureel en 'etnisch' opzicht bij Vlaanderen aansloot – en dat was ongetwijfeld ook het geval voor Gurlitt. Want hoewel deze laatste meer dan Buls geneigd was het artistieke modernisme te omarmen, had hij een nog sterkere afkeer voor culturele *métissage*. De moderne tijd die hij zag gloren, was diegene die al in 1890 anoniem door Julius Langbehn was aangekondigd in *Rembrandt als Erzieher* – een boek dat Gurlitt al in 1890 besprak en waar hij ook tijdens de daaropvolgende jaren nog geregeld op zou terugkomen.⁴⁵ Daarin werd een ideaal van *völkische* wedergeboorte beschreven, waarin definitief een einde zou komen aan liberalisme, socialisme, kosmopolitisme en rationalisme. Om diezelfde reden werd hij ook van bij het begin gefascineerd door het essay *Entartung* (1892) van de Hongaars-joodse arts Max Nordau.⁴⁶ Ook voor Gurlitt vormde een ontwortelde vorm van modernisme een pathologie, die diende te worden bestreden. Zowel Langbehn als Nordau – 'bien

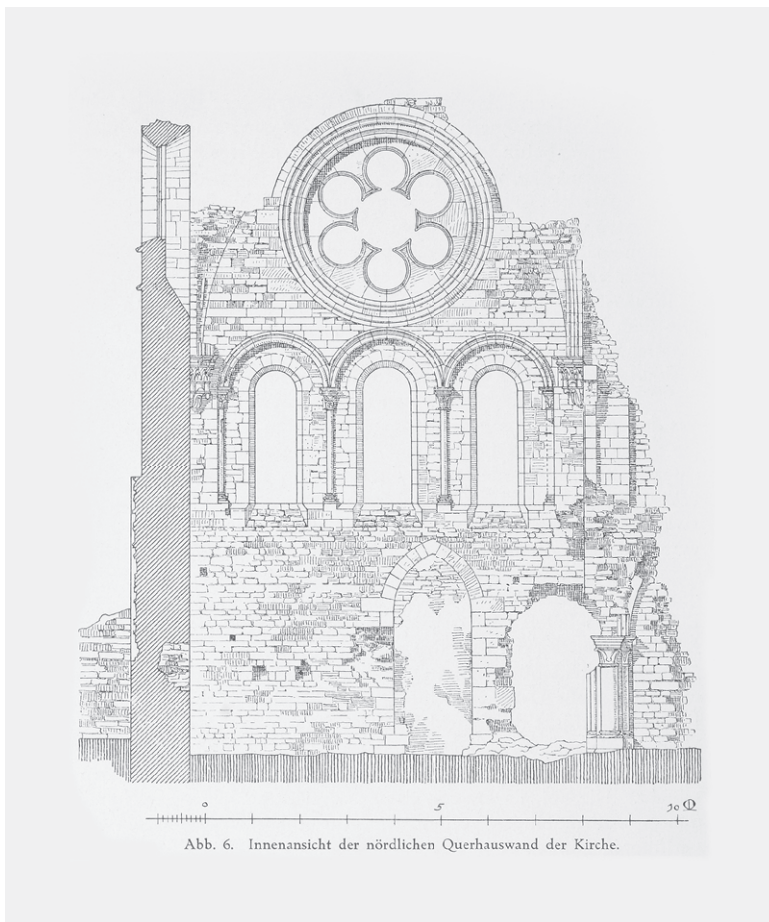

Abb. 6. Innenansicht der nördlichen Querhauswand der Kirche.

Afb. 12b

CLEMEN, P. en GURLITT, C., *Die Klosterbauten der Zisterzienser in Belgien*, Berlin, p. 5, 1916. Detail van een pagina uit het werk (© KBR).

*étonnés de se retrouver ensemble*⁴⁷ zouden tijdens het interbellum tot de inspiratiebronnen van het nationaalsocialisme behoren, en ook Cornelius Gurlitt voelde zich aanvankelijk tot die ideologie aangetrokken. Dat hijzelf en zijn familie door het naziregime tot halfjoden werden uitgeroepen kon niet verhinderen dat ook zijn zoon Hildebrand de strijd tegen de ontwaarde kunst bleef voortzetten. Deze kunsthistoricus en kunsthandelaar werd door het naziregime belast met het verkopen van de in beslag genomen kunstwerken en vanaf 1943 ook met het aankopen van kunstwerken voor het geplande Führermuseum in Linz. De internationale opschudding was

groot toen diens collectie in maart 2012 in München werd aangetroffen bij Hildebrands zoon, die naar zijn grootvader Cornelius was genoemd.⁴⁸ Dat de Brusselse liberaal en democraat Buls in erfgoedkwesaties een bondgenoot van deze conservatief-nationalistische grootvader was geweest, mag ons er natuurlijk niet toe verleiden hem uit te roepen tot bondgenoot *avant la lettre* van het nazi-regime. Toch moet deze vooroorlogse intellectuele verwantschap tussen twee mannen met een passie voor oude steden ons eraan helpen herinneren dat het verbinden van erfgoed met etniciteit in politiek opzicht bijzonder explosieve gevolgen kan hebben.

NOTEN

1. Josef Stübben werd door Brian Ladd 'the most sought-for planner of the day' genoemd. Zie Ladd, *Urban planning and civic order in Germany, 1860-1914*, Harvard University Press, Cambridge, 1990, p. 97.
2. J. Stübben aan C. Buls, 6 december 1912. Brussel (SAB, papieren Buls, 23): "De heer professor Cornelius Gurlitt", heet niet Gurlitt, maar eenvoudigweg Gurlitt', 'professor (niet directeur)'."
3. GÜRLITT, C. [sic], *Conservation du cœur d'anciennes villes*, suivi de BULS, Ch., 'La conservation du cœur de l'ancienne ville de Bruxelles', Brussel, Tekhné, 1912.
4. *Tekhné*, 64 (15 juni 1912), p. 667-669, 65 (22 juni 1912), p. 675-677 en 66 (29 december 1912), p. 688-691.
5. "Het is werkelijk verbazend dat u de tijd heeft en de interesse om de vakliteratuur te volgen en er excellente vertalingen van te maken voor uw landgenoten."
6. Meer algemeen over Buls' stedenbouwkundige visies en activiteiten, zie: SMETS, M., *Charles Buls. Les principes de l'art urbain*, Mardaga, Liège, 1995.
7. "Gezien de grondigheid waarmee in Duitsland sinds lang wetenschap wordt beoefend zou het ons zeer verbaasd hebben om bij onze bureaus geen studie aan te treffen over dit onderwerp."
8. BULS, Ch., 'Préface du Traducteur' in: STÜBBEN, J. (vert. Ch. Buls), *La Construction des Villes. Règles pratiques et esthétiques à suivre pour l'élaboration de plans de villes. Rapport présenté au Congrès international des Ingénieurs de Chicago 1893*, Lyon-Claesen, Bruxelles, 1895. Een manuscriptversie van deze tekst bevindt zich ook in SAB, papieren Buls, 22. "Tegelijk vernamen we dat de auteur van het artikel, 'M.J. Stübben, schepenen van openbare werken in Keulen aan het Handbuch der Architektur, een grote bijdrage had geleverd van wel 561 pages, getiteld: Der Stadtebau: 'een volledige en precieze studie van al wat verband houdt met de bouw van steden.'"
9. Zie daarover Stübben aan Buls, 20 april 1894 (SAB, papieren Buls, 22).
10. Zie daarover onder meer: ROLAND, H., BEYEN, M., en DRAYE, G. (red.), *Deutschlandbilder in Belgien, 1830-1940*, Waxmann Verlag, Münster, 2011.
11. *Ibidem* en Stübben aan Buls, 28 juli 1895 (SAB, papieren Buls, 22).
12. BULS, Ch., 'Préface du traducteur', *op. cit.*, VI.: We vinden het jammer zo benadrukte hij, "dat onze architecten de bouwwerken van slechte smaak met hun pompeuze cementen decoratie imiteren waarmee de Duitse architecten de nieuwe straten van Berlijn, Maagdenburg, Hanover en Keulen afboorden, en die we met spijt hebben opgemerkt tijdens een recente reis."
13. Clemen aan Buls, 17 oktober 1894 (SAB, papieren Buls, 22): "dat wij bij één van de grootste opgaven waar momenteel de instanties van de officiële monumentenzorg in het Rijnland voor staan, de vrijmaking van de Porta Nigra te Trier, ook aan de door u gestelde principes kunnen beantwoorden [...] Op het vlak van het behoud en de restauratie van oude artistieke monumenten wij Duitsers momenteel nog evenveel van België en Frankrijk moeten leren, als bij de creatie, inrichting en afwerking van musea."
14. Phil Schäfer aan Buls, 9 april 1898 (SAB, papieren Buls, 22).
15. SCHÄFER, P., 'Vorwort des Übersetzers', in: BULS, Ch. (vert. P. Schäfer), *Ästhetik der Städte*, Emil Roth, Giessen, 1898, III: "Zoals elke stad haar bloei dankt aan de mannen die planmatig en vol inzicht hun geschiedenis leiden, zo dankt ook de stad Brussel de geweldige vooruitgang die zij de voorbije jaren heeft doorgemaakt in de eerste plaats aan het initiatief van haar daadkrachtige en kunstminnende burgemeester.", "zich op elke stad in dezelfde mate laten toepassen".
16. Zie daarover LOMBAERDE, P., 'De vrijmaking van historische monumenten: het maatschappelijk debat', in DE MAEYER, J. (red.), *Negentiende-eeuwse restauratiepraktijk en hedendaagse monumentenzorg*, Leuven: Leuven University Press, 1999, 157-165. Buls maakte zijn inzichten vooral bekend in zijn *Isolement des vieilles églises*, Van Oest, Bruxelles, 1910.
17. Zie daarover: HEYEN, F.-J., *Das Stift St. Simeon in Trier*, De Gruyter, Berlin en New York, 2002, p. 175.
18. BULS, Ch., *La restauration des monuments anciens*, Weissenbruch, Bruxelles, 1903, 6 en 8. Het betrof Stübbens studie *Der Sternthor zu Bonn und seine Erhaltung*, Hanstein, Bonn, 1897.
19. Zie: von der DOLLEN, B. 'Der Kampf um das Sternthor', *Bonner Geschichtsblätter* (1979), p. 83-121.
20. Stübben aan Buls, 25 juni 1903 (SAB, papieren Buls, 23).
21. Zie NOWAK, C. 'Cornelius Gurlitt – eine biografische Studie' in LIENERT, M. (red.), *Cornelius Gurlitt (1850 bis 1938). Sechs Jahrzehnte Zeit- und Familiengeschichte in Briefen*, Thelem, Dresden, 2008, p. 11-30.
22. Zie hierover respectievelijk LEVY, E., 'Cornelius Gurlitt als 'Barockmann'', in: LIENERT, *op. cit.*, p. 45-53, en MAGIRIUS, H., 'Cornelius Gurlitt als Denkmalpfleger', *Ibidem*, 37-44.
23. NOWAK, C., *op. cit.*, p. 27.
24. Camillo Sitte aan Cornelius Gurlitt, 11 november 1899, brief opgenomen in LIENERT, M., *op. cit.*, p. 298-299.
25. 'Der deutsche Städtebau' in WUTTKE, R. (red.), *Die deutschen Städte. Geschildert nach den Ergebnissen der ersten deutschen Städteausstellung zu Dresden 1903*, Brandstetter, Leipzig 1904, vol. 1, p. 23-45, vol. 2, p. 39-54. Het door Buls geannoteerde artikel bevindt zich in SAB, papieren Buls, 22.
26. Buls aan Maltbie, 8 januari 1904 (SAB, papieren Buls, 37): "U in Amerika, u beeldt zich in dat wanneer u 'the most somptuous monument in the world' hebt gebouwd u iets hebt voortgebracht dat de bewondering verdient van mensen met goede smaak."
27. *Historische Städtebilder*, resp. vol. 4: *Lüttich*, Wasmuth, Berlin, 1906 en vol. 12: *Brügge*, Wasmuth, Berlin, 1912.
28. *Carnet de voyage – Allemagne* (SAB, papieren Buls, 23).
29. Gurlitt onderhield intense contacten met de architect van de Christuskirche, Julius Graebner. Zie de brieven van Graebner aan Gurlitt in LIENERT, *op. cit.*, p. 267-269.
30. "Wij Duitsers zijn het beu om voortdurend dezelfde oude stijlen te reproduceren in een inferieure imitatie van de Fransen, wij kunnen dit niet langer verdedigen, nu we de Amerikaanse en Russische markt veroverd hebben!"
31. GÜRLITT, C., *Conservation du cœur d'anciennes villes*, *op. cit.*, p. 6. "Aan het hoofd waarvan op het juiste moment, de juiste man bevondt. Een man die de intelligentie had om bepaalde wijken in hun oorspronkelijke staat te bewaren en in het bijzonder in Brussel waar Charles Buls de Grote Markt wist te conserveren[...]"
32. BULS, Ch., *La conservation du cœur de l'ancienne ville de Bruxelles*, *op. cit.*, p. 23-24.
33. Dit hele dossiertje is te vinden in SAB, papieren Buls, 23, in een envelop getiteld *Mapje* waarop staat: 'C. Gurlitt [zonder umlaut ditmaal]: Documents sur la rue de la Régence'. Of Buls zijn antwoord ooit heeft verstuurd, wordt uit dit dossiertje niet duidelijk.

34. Over het verblijf van Gurlitt in België, zie: Dresden, Sächsisches Staatsarchiv, HStA Dresden, 11125. Ministerium des Kultus und öffentlichen Unterrichts, 15367.
35. CLEMEN, P. en GURLITT, C., *Die Klosterbauten der Zisterzienser in Belgien*, Berlin, 1916. Zie over dit boek ook KOTT, C., 'Kulturarbeit im Feindesland. Die deutsche Kunst- und Museumspolitik im besetzten Belgien im Ersten Weltkrieg' in BAUMANN, R. en ROLAND, H. (red.), *Carl Einstein in Brüssel. Dialoge über Grenze*, Peter Lang, Frankfurt, 2001, p. 199-225, meer bepaald p. 212-213 en BEYEN, M., 'Art and Architectural History as Substitutes for Preservation: German Heritage Policy in Belgium during and after the First World War', in BULLOCK, N. en VERPOEST, L. (red.), *Living with History: Rebuilding Europe after the First and Second World Wars and the Role of Heritage Preservation*, Leuven 2011, p. 32-43. Meer algemeen over de Duitse cultuurpolitiek in België tijdens de Eerste Wereldoorlog, zie ook: KOTT, C., *Préserver l'art de l'ennemi? Le patrimoine artistique en Belgique et en France occupées, 1914-1918*, Peter Lang, Bruxelles, 2001.
36. CLEMEN, P. en GURLITT, C., *op. cit.*, V.
37. Zie daarover ook: KOTT, C., 'D'une guerre mondiale à l'autre: le patrimoine artistique belge entre destruction et conservation', *Bulletin de la Commission Royale des Monuments, sites et fouilles*, 25 (2013), p. 75-98, meer bepaald p. 80-81.
38. GURLITT, C., *Der Schutz der Kunstdenkmäler im Kriege*, der Zirkel, Berlin, 1916, p. 5.
39. *Ibidem*: "door een man, die in zijn jonge jaren soldaat, strijder van 1870-1 was geweest, maar zijn levenstaak aanvankelijk als architect in het bouwen, nadien vooral in de studie en het behoud van architecturale monumenten zocht – of nog: in de strijd tegen verwoestende elementen".
40. GURLITT, C., *Von deutscher Art und deutscher Kunst*, der Zirkel, Berlin, 1915, p. 31-33: "Duits is niet de kunst van gisteren, maar van morgen. [...] Zij moet de uitdrukking van ons volk en zijn leven in onze tijd zijn, dat wil zeggen in de tijd van zijn grootste bloei [...] Duitse stedenbouw is deze, die zich bewust is van de opgave om plaatsen voor Duitse vestiging klaar te maken, die vervuld is van de grootse gedachte de massa een Heimat te verschaffen en de liefde voor deze Heimat op te wekken".
41. "Ik word er vaak van beschuldigd om de kunst te willen bevriezen omdat ik onze kunstenaars vraag om hun ras en land trouw te blijven, terwijl ik hen eenvoudigweg vraag om de kunstvormen van onze voorvaderen te interpreteren en ontwikkelen op een moderne manier."
42. SOLVAY, L., 'Notice sur Charles Buls', *Annuaire de l'Académie royale de Belgique*, 107 (1941) resp. p. 9 en 8. Voor een zeer vergelijkbare uitspraak van Gurlitt uit 1907, zie: LOMBAERDE, P., *op. cit.*, p. 157. "Wij Germanen", zo had hij al in 1868 betoogd, 'wij moeten toch niet meer de invloed van de Griekse en Romeinse kunst ondergaan. Onze voorvaderen die kathedralen en stadhuizen bouwden [...], hebben die zich laten inspireren door de Grieken en Romeinen? Neen."
43. Zie daarover WILS, K., 'Tussen metafysica en antropologie. Het rasbegrip bij Léon Vanderkindere' in BEYEN, M. en VANPAEMEL, G. (red.), *Rasechte wetenschap? Het rasbegrip tussen wetenschap en politiek vóór de Tweede Wereldoorlog*, Apeldoorn, Leuven, 1998, p. 81-99.
44. GURLITT, C., *Zukunft Belgiens*, Der Zirkel, Berlin, 1917, passim, maar vooral het besluit, p. 158-160.
45. GURLITT, C., Nochmals 'Rembrandt als Erzieher', *Die Gegenwart*, 38, 1890, p. 212-216; Idem, 'Der Rembrandtdeutsche', *Die Zukunft*, 16, 1908, p. 139-148 en 18, 1909, p. 369-379; Idem, 'Der Rembrandtdeutsche. Erinnerungen von Hans Thoma, Sophie Sömmering', *Westermanns illustrierte deutsche Monatshefte*, 110/2, 1911 p. 676-685; Idem, *Langbehn, der Rembrandtdeutsche*, Verlag des Evangelischen Bundes, Berlin, 1927.
46. GURLITT, C., 'Max Nordau's 'Entartung'', *Die Gegenwart*, 42, 1892, p. 356-359.
47. Verbaasd om zich in elkaars gezelschap te bevinden.
48. Zie daarover onder meer SHOUMATOFF, A., 'The Devil and the Art Dealer', *Vanity Fair*, april 2014 [op 22 april 2014 geconsulteerd via <http://www.vanityfair.com/culture/2014/04/degenerate-art-cornelius-gurlitt-munich-apartment>].

.....

A love of the historic city, Charles Buls, Cornelius Gurlitt and the preservation of urban heritage

.....

In the early 1910s, Charles Buls established intensive contact with German urban developers and historians who all shared a passion for the heritage of historic cities. Buls translated and published writings by his German colleagues and wrote favourable reviews about their work, which was generally seen as progressive. From the German side, Buls was being praised for the solutions that he came up with during his term as mayor of Brussels to preserve historic monuments and maintain the authenticity of the city without standing in the way of its evolution. In his battle to unite modernity and tradition, Buls attached ever more importance to the "liberation of ancient monuments" and found an ally in this crusade in the form of Cornelius Gurlitt. The contact between the two men led in 1912 to the translation and publication in full in *Tekhné* of a lecture given by Gurlitt in Salzburg. In this, he described guidelines for preserving ancient city centres and adapting them to modern traffic flows. In light of Gurlitt's later career, it is perhaps a happy coincidence that Buls passed away one month before the German invasion in 1914.

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basyn, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Murielle Leseque,
Cecilia Paredes, Brigitte Vander Bruggen
en Anne-Sophie Walazyc.

EINDREDACTIE IN HET NEDERLANDS

Paula Dumont

EINDREDACTIE IN HET FRANS

Stéphane Demeter

SECRETARIAAT VAN REDACTIE

Murielle Leseque

COORDINATIE VAN ICONOGRAFIE

Cecilia Paredes

COORDINATIE VAN DE DOSSIER

Paula Dumont

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

Marnix Beyen, Marcel M. Celis,
Marie-Christine Claes, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Élisabeth Gybels,
Michèle Herla, Jean Houssiau,
Aude Kubjak, Marc Meganck,
Benoît Mihail, Yves Schoonjans,
Brigitte Vander Bruggen, Visit Brussels,
Monique Weis.

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels en Erik Tack.

NALEZING

Koenraad Raeymaekers, Gitracom, Linda
Evens, Suzanne Gillijns, Ludo Gobin Wim
Kenis, Reinout Labberton, Harry Lelièvre,
Stephan Van Bellingen en de leden van
het redactiecomité.

VORMGEVING

The Crew Communication

DRUK

Dereume printing

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen.
bpeb@gob.irisnet.be

BEDANKINGEN

Olivia Bassem, Philippe Charlier,
Denis Diagre.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Arlette Verkruyssen, directeur-generaal
van Brussel Stedelijke Ontwikkeling/
Gewestelijke overheidsdienst Brussel –
Directie Monumenten en Landschappen,
CCN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel.

De artikelen zijn gepubliceerd onder de
verantwoordelijkheid van de auteurs.
Alle rechten voor het reproduceren,
vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Directie Monumenten en Landschappen –
Cel Sensibilisatie
CCN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel
<http://www.monument.irisnet.be>
broh.monumenten@gob.irisnet.be

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te betalen
toch nog gerechtigden zijn die niet
gecontacteerd werden, dan worden zij
verzocht zich kenbaar te maken bij de
Directie Monumenten en Landschappen
van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

LIJST MET AFKORTINGEN

AAM – Archives d'Architecture Moderne
ARB – Académie royale de Belgique
SAB – Stadsarchief Brussel
DCBSO – Documentatiecentrum van
Brussel Stedelijke Ontwikkeling
GOB – Gewestelijke Overheidsdienst
Brussel
KBR – Koninklijke Bibliotheek van België
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het
Kunstpatrimonium / Institut royal du
Patrimoine artistique

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2014/6860/023

Cette revue paraît également en Français
sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.

